

¹¹ Kroll P. Od ugody hadziackiej do Cudnowa: Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660. – Warszawa, 2008. – S.194.

¹² Patent do Kozaków kosza zaporoskiego, którym przy wolnościach tak dawnych, jako i świeżo nadanych, także przy futorach i siedliskach zachowuje KJM (AGAD. – S.5. – K.25).

¹³ Юрїй М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. К., 1997.

Д.С.Вирський (Київ)

Михайлюк О.В.

Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси: Монографія. – Дніпропетровськ: Інновація, 2007. – 456 с.

У сучасних умовах, коли, з одного боку, реальністю став тяжкий стан аграрного сектора економіки України, а з іншого, – світова продовольча криза дає державі із значними ресурсами сільськогосподарських земель останній шанс перетворитися на значного постачальника продовольства, виникає потреба в ґрунтовному дослідженні її сільського господарства, його історії та сучасного стану. Адже значною мірою ці проблеми сягають своїми витокami у минуле. Нині певною мірою посилюється інтерес істориків, соціологів, культурологів, етнологів до аграрної історії України. Особливо привабливими для сучасних дослідників є ті аспекти минулого її селянства, котрі донедавна не були в центрі уваги науковців, а саме – специфіка способу життя останнього, суспільна свідомість селян, їх ментальність, світосприйняття тощо. У цьому контексті заслуговує безперечного схвалення і підтримки спроба О.В.Михайлюка підготувати комплексне дослідження, присвячене соціокультурним процесам, які відбувалися в селянському середовищі у надзвичайно складну епоху – перші десятиліття минулого сторіччя, коли на українських теренах химерно перепліталися модернізаційні й революційні процеси, соціальні та політичні потрясіння, відбувалися корінні зміни в традиційній культурі й свідомості селян.

Монографія є результатом багаторічних наукових пошуків автора, опрацювання ним численних історичних джерел і праць своїх попередників, у тому числі значної кількості філософських, соціологічних та культурологічних студій. Залучення численного комплексу історіографічних й інших матеріалів дозволило вченому простежити трансформацію культури і соціальної поведінки селянства України на початку минулого століття, що виявили себе в змінах способу життя останнього, його ціннісних уподобань, моделей сприйняття навколишнього світу тощо.

Автор рецензованої книги розкрив соціально-економічне становище селян України та характер аграрних відносин напередодні революцій 1905–1907 рр. й 1917–1920 рр., простежив їх зміни під час тогочасних подій, дослідив вияви соціокультурних суперечностей між містом і селом. Він з'ясував спосіб сприйняття селянами світу та його трансформацію в умовах прискореної модернізації суспільства, революції й громадянської війни, проаналізував взаємини селянства і влади на різних етапах історії окресленого хронологічного періоду.

Структурно монографія О.В.Михайлюка містить п'ять розділів, зміст котрих, на наш погляд, гармонійно поєднується між собою, доповнюючи один одного. Це свідчить насамперед про цілісність та логічність побудови всієї наукової праці, її узгодженість із метою й дослідницькими завданнями.

У книзі подано докладний історіографічний огляд наукової літератури із селянознавчої проблематики. Історикам, справедливо зауважує О.В.Михайлюк, притаманна вузька спеціалізація. Тому минуле селянства вивчалось за окремими епохами чи проблемами. Звичайно, дослідники відокремлювали дореволюційний і революційний час його історії. Натомість автор рецензованої монографії намагається поєднати їх, проаналізувати під ширшим кутом зору цілий ряд політичних та соціальних процесів, не поділяючи періоди на до- й революційні, причини і наслідки останніх. Таким чином, зроблено вдалу спробу «поєднання» двох епох, щоб виявити спільне та відмінне в селянській культурі у часовому просторі, простежити зміни в соціально-економічному становищі селян, їх світо-

гляді, соціальній психології тощо. Не можна не погодитися з аргументованим висновком О.В.Михайлюка про те, що роль селянства – єднальної ланки вітчизняної історії – глибша й суттєвіша, ніж ті його відмінності в зазначені періоди, на котрих звично акцентується увага.

Слід відзначити як позитивну рису монографії застосування міждисциплінарних підходів, особливо ґрунтовність філософського аналізу поставлених у ній проблем.

Цілком обґрунтованим і логічним видається перший розділ праці, в котрому автор, використавши результати новітніх досліджень Б.Андерсона, Е.Геллнера, Т.Шаніна й інших відомих філософів та культурологів, виклав власне розуміння такого багатогранного феномена, як селянство. Він звертає увагу на те, що визначення самого цього поняття в історичних працях, як правило, не дається. Воно здебільшого вживається як щось саме собою зрозуміле, на рівні загальноописового побутового терміна. Вчений пропонує застосування конструктивістського підходу, згідно з котрим селянство можна трактувати як уявлену спільноту. При цьому воно постає не як «об'єктивна реальність», а інтелектуальний конструкт.

Поза науковою увагою О.В.Михайлюка не залишилися питання традиціоналізму селянського світогляду. Зокрема історик відзначив найбільш типові його риси: ієрархічність, еталонність, циклічність, емоційність, значеннєвість, синкретизм тощо (с. 54). Велику увагу він приділив аналізу ролі релігії у світогляді селян, з'ясувавши її особливості. Розкриваючи вплив на їх світ масштабної соціокультурної трансформації суспільства в Російській імперії на рубежі XIX–XX ст., дослідник справедливо наголошує на кризі звичних цінностей селян, на проникненні в їх середовище «розтлінного духу нігілізму», що, зрештою, обумовило зміну традиційного менталітету останніх.

У другому розділі рецензованої монографії її автор скрупульозно проаналізував стан сільського господарства України на початку XX ст., простежив різноманітні процеси, пов'язані з наростанням селянського малоземелля, здрібненням земельних наділів селян, збільшенням аграрного перенаселення тощо. О.В.Михайлюк пропонує аграрну реформу П.Столипіна розуміти у контексті «розселяння» сільського господарства, котре відбувалося в Російській імперії під впливом її модернізації. Позиція історика у цілому щодо цієї реформи подібна до думок тих його попередників, які визнають, що її ефект був незначним (с. 113).

Важливе місце в другому розділі праці автор приділив вивченню селянського способу господарювання. Спираючись на численні джерела й історіографічну традицію, О.В.Михайлюк простежив основні його елементи, ставлення до праці, властиві українському селянству на початку XX ст. Основну увагу він приділив соціокультурному, ментальному, психологічному чинникам його господарської практики. Варто відзначити новаторство в цьому автора, оскільки, звичайно, історики ці питання залишають поза дослідницьким полем.

Важливим з огляду на загальну структуру рецензованої наукової праці є її третій розділ, у котрому йдеться про внутрішнє облаштування життя селян. Учений зробив спробу із середини розглянути так званий селянський «світ», виявити його внутрішні зв'язки, особливості функціонування, взаємини з владними структурами та зовнішнім оточенням. Автор розуміє селянську громаду в соціокультурному контексті як форму, притаманну «традиційному» аграрному суспільству, – «соціальний мікрокосм», за К.Марксом, «природну» спільноту, за Ф.Тьонісом, котра протистоїть «суспільству» індустріальної епохи. Промовистим є заголовок четвертого підрозділу цього розділу «З селян у націю?». В цій частині своєї монографії О.В.Михайлюк стверджує, що, на відміну від інтелігентського, народний (селянський) «націоналізм» мав «антимодернізаційну, антибуржуазну, проімперську, традиціоналістську спрямованість» (с. 199).

За змістом взаємопов'язані між собою четвертий і п'ятий розділи дослідження, в яких автор розкрив сутність, економічні та політичні наслідки так званої «селянської» революції. Зокрема він проаналізував кризові явища в аграрному секторі України у 1914–1922 рр., більшовицьку політику «воєнного комунізму», мішечництво тощо. Вод-

ночас О.В.Михайлюк значно більше уваги, ніж його попередники, приділив дослідженню змін у психології й поведінці українських селян впродовж Першої світової та громадянської воєн, а також революцій. Так, автор припустив, що масштабні революційні події «не так вже й сильно зачепили селянство і позначилися на життєустрої села», а «страждання, що випали на долю селянства, не призвели до того ступеня розкладання, котре характеризувало стан інших соціальних груп». Революційні потрясіння не зруйнували традиційного характеру спільноти селян, а навіть посилили його (с. 311).

Враховуючи складність проблеми дослідження та її беззаперечну новизну, зрозуміло, що окремі положення і висновки, представлені в праці, мають дискусійний, polemічний характер. Це зумовлено тим, що автор намагався сформулювати нове бачення проблеми, вибудувати власну пояснювальну модель до неї.

Не маємо сумнівів у тому, що монографія О.В.Михайлюка викличе інтерес не лише в фахівців-істориків, соціологів, культурологів, а й зацікавить широкий читацький загал.

О.П.Ресит (Київ)

Федотова О.О.

Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.): Монографія. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 352 с.

На сучасному етапі як нагальне питання постає збереження національних культурних цінностей. Однією зі складових духовної скарбниці народу можна вважати твори друку. Саме вони, як свідки історичного досвіду, відбивають рівень інтелектуальних надбань.

Слід зазначити, що в ході виникнення перших у світовій цивілізації книг паралельно з'явилася й практика стосовно їх обмеження. З погляду на це рецензована праця є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє досягнути масштаби та наслідки цензурування друкованих видань в УСРР–УРСР протягом 1917–1990 рр., а також з'ясувати реальні масштаби втрат у національній культурній спадщині.

Під час оцінки наукового доробку авторки слід враховувати те, що в Україні означена проблематика із цілком зрозумілих причин не досліджувалася аж до 1991 р. Лише після падіння СРСР та відкриття архівів вітчизняні вчені, нарешті, отримали можливість побачити на власні очі деякі матеріали, заховані за радянської доби за грифами секретності. Втім, на сучасному етапі значна частина джерел також знаходиться на таємному режимі зберігання.

Монографія О.Федотової – перше в українській історіографії комплексне системне дослідження як з історії цензури взагалі, так і творів друку зокрема. Поодинокі розвідки, котрими досі були репрезентовані певні аспекти проблеми, не в змозі відтворити реконструктивної картини цензурних заборон. Тому до сьогодні не вивченими залишаються практично всі сюжетні лінії означеного питання.

Величезний інтерес становить виявлення видів, форм та методів цензури друкованих видань, а також розгляд уміщеної в них інформації як об'єкта контролю. Поставлені завдання реалізуються авторкою у процесі висвітлення основних напрямів роботи органів цензури по нагляді за бібліотечною й книготоргівельною сферою, ввезенням зарубіжної літератури з-за кордону, збереженням державної таємниці в пресі. Цілком новим є показ таких аспектів діяльності Головліту УРСР, як контроль букіністики, пошук трофейних видань у повоєнну добу, нагляд за музейними фондами тощо.

Структура книги обумовлена специфікою дослідження, а також відбиває міждисциплінарний підхід до вирішення історичних завдань. Монографія побудована за проблемно-хронологічним принципом. Книга складається з п'яти розділів. Загальний обсяг її становить 450 сторінок.

Особливістю праці стала багатоаспектність структури історіографічного матеріалу.